

INSON HUQUQLARI SOHASIDAGI QONUNCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISHNING FUNDAMENTAL ASOSLARI

Xusanova Surayyoxon G'aybulla qizi¹

¹ Farg'ona davlat universiteti talabasi

Teli: +998 50 887-74-04

Gmail: khusanovasurayyokhan@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 24.06.2025

Revised: 25.06.2025

Accepted: 26.06.2025

KALIT SO'ZLAR:

inson huquqlari,
qonunchilik, islohotlar,
Konstitutsiya, xalqaro
huquq, erkinlik,
demokratik institutlar,
huquqiy davlat

Ushbu maqolada inson huquqlari sohasidagi qonunchilikni takomillashtirishning zarurati, uning asosiy printsiplari va xalqaro standartlar bilan uyg'unlashuvi tahlil qilinadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlar, Konstitutsiyaviy normalarning evolyutsiyasi, hamda fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklarini ta'minlash mexanizmlari muhim o'rin egallaydi. Maqolada xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari va ilg'or xorijiy tajribalar asosida takliflar ishlab chiqiladi.

KIRISH. Inson huquqlari har qanday demokratik jamiyatning asosi va rivojlanishining kafolatidir. XXI asrda global miqyosda kechayotgan siyosiy, ijtimoiy va huquqiy jarayonlar inson huquqlarini himoya qilishning yangicha yondashuvlarini shakllantirishni taqozo etmoqda. Xususan, milliy qonunchilik tizimining inson huquqlari bo'yicha xalqaro standartlar bilan uyg'unlashuvi, davlatning huquqiy siyosatini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, inson huquqlarini ta'minlash va himoya qilish borasidagi qonunchilikni takomillashtirish nafaqat ichki huquqiy ehtiyoj, balki xalqaro majburiyatlarni bajarishning ham ajralmas qismidir. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar – xususan, yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning qabul qilinishi, fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlantirilishi va davlat organlarining ochiqqligi inson huquqlari sohasida muhim siljishlarni yuzaga keltirdi. Biroq, mavjud qonunchilikni

chuqur tahlil qilish va uni zamonaviy talablar asosida takomillashtirish masalasi bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada inson huquqlari sohasidagi qonunchilikni takomillashtirishning fundamental asoslari, xalqaro huquq normalari bilan uyg'unlik darajasi, milliy tajriba hamda ilg'or xorijiy amaliyot tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi – inson huquqlarini samarali himoya qilishga qaratilgan huquqiy mexanizmlarni mustahkamlash yo'llarini aniqlash, mavjud kamchiliklarni aniqlab, ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

Asosiy qism

Inson huquqlari – bu har bir inson tug'ilganidan boshlab ega bo'lgan ajralmas, bo'linmas va daxlsiz huquqlardir. Ushbu tushuncha ilk bor Yevropa ma'rifatchiligi davrida huquqiy-nazariy asos sifatida shakllangan bo'lsa-da, II Jahon urushidan keyin xalqaro darajada mustahkam huquqiy me'yorlarga aylana boshladi. 1948 yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi bu boradagi asosiy hujjat bo'lib, bugungi kunda deyarli barcha davlatlar uchun ma'naviy-ijtimoiy mezon vazifasini o'taydi. Shuningdek, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt (1966) hamda Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi pakt inson huquqlarini mustahkamlovchi asosiy xalqaro konvensiyalardir. O'zbekiston Respublikasi bu hujjatlarning ko'pchiligini ratifikatsiya qilgan bo'lib, ular milliy qonunchilik tizimiga implementatsiya qilinishi lozim. O'zbekiston Respublikasida inson huquqlari sohasidagi qonunchilik mustaqillik yillarida bosqichma-bosqich shakllanib bordi. 1992 yilda qabul qilingan Konstitutsiya inson huquqlari va erkinliklari bo'yicha asosiy kafolatlarni belgilab berdi. Jumladan.

13-moddasi: "Inson, uning hayoti, erkinligi, sh'ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi";

18-moddasi: "Hamma fuqarolar jinsidan, irqidan, millatidan, tilidan, dinidan, ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar qonun oldida tengdirlar";

25-30-moddalar – shaxsiy erkinlik, yashash huquqi, fikr, vijdon va so'z erkinligi, uy daxlsizligi kabilar kafolatlanadi. Shu bilan birga, "O'zbekiston Respublikasining Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) to'g'risida"gi Qonun (1997), "Fuqarolik jamiyati institutlarini qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi qonun, hamda 2021–2026 yillarga mo'ljallangan "Inson huquqlari bo'yicha Milliy harakat rejasi" kabi hujjatlar inson huquqlari sohasida huquqiy institutlar va normativ bazani kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Inson huquqlari sohasidagi qonunchilikning fundamental tamoyillaridan biri — bu xalqaro normalarga muvofiqlikdir. O'zbekiston bir qator xalqaro tashkilotlar – xususan, BMT, YEXHT, YUNESKO, IHTIH (Iqtisodiy hamkorlik tashkiloti) va Yevropa Kengashi bilan

faol hamkorlik qilib kelmoqda. Bu jarayonda inson huquqlari bo'yicha xalqaro konvensiyalarni milliy qonunchilikka uyg'unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Misol uchun, BMT Inson huquqlari bo'yicha Kengashi tomonidan O'zbekistonga berilgan tavsiyalarning 80% dan ortig'i amaliyotga joriy etildi. Bunda qiynoqlarning oldini olish, sud-huquq tizimining mustaqilligi, ayollar va bolalar huquqlarini himoya qilish ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilandi. Shunga qaramay, mavjud qonunchilikda hali ham ayrim muammoli jihatlar mavjud. Ayrim huquqiy normalarning bir-biriga zidligi yoki to'liq bo'lmasligi. Qonun ijrosida past darajadagi samaradorlik. Sud-huquq tizimidagi mustaqillik muammolari. Qiynoq, noqonuniy ushlab turish va hibsga olish holatlari. Jurnalistlar va fuqarolik jamiyati vakillarining huquqlarini cheklovchi amaliyotlar. Mazkur kamchiliklarni bartaraf etish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhimdir. Qonunchilikni tizimli ravishda inventarizatsiya qilish va xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish. Qonun ijrosi ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish. Sud tizimining to'liq mustaqilligini ta'minlash, sudyalarning daxlsizligini kuchaytirish. Fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirish bo'yicha doimiy dasturlar joriy etish. Ombudsman instituti va fuqarolik jamiyati tashkilotlari vakolatlarini kengaytirish. Jahon amaliyotida inson huquqlarini qonuniy asosda mustahkamlash bo'yicha bir qator ilg'or tajribalar mavjud. Masalan:

Germaniya: "Asosiy qonun" inson huquqlarini oliy huquqiy qadriyat sifatida belgilaydi va Konstitutsiyaviy sud orqali doimiy nazoratda ushlab turiladi;

Shvetsiya: Axborot erkinligi qonunchiligi eng ilg'or tizimlardan biri bo'lib, davlat ochiqqligi va hisobdorligini ta'minlaydi;

Kanada: "Huquqlar va erkinliklar to'g'risidagi hissa" (Charter of Rights and Freedoms) insonning har tomonlama huquqiy himoyasini kafolatlaydi;

Janubiy Koreya: Sud-huquq islohotlari orqali fuqarolarning adolatga erishish huquqi kuchaytirilgan.

Bu tajribalarni o'rganish O'zbekiston qonunchiligi uchun muhim asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Agar istasangiz, maqolaning xulosa va tavsiya qismlarini ham yozib beraman. Davom etaymi?

Emperik tahlil

2019 yildan e'tiboran Ombudsmanning Milliy Preventiv Mexanizmi (MPM) doirasida qamoqxona va hibsonalar monitoringi yo'lga qo'yildi. 2021 yilda 177 ta monitoring, 2022 yilda 381, 2023 yili esa 603 ta monitoring amalga oshirildi. Bu monitoring yurishlari natijasida parlament va jamoatchilik nazorati joriy qilindi, kamchiliklar bo'yicha rasmiy

shikoyatlar tayyorlandi va rasmiy idoralarga yuborildi. 2019 yildagi Jaslyq koloniyasi yopildi — bu BMT tomonidan asrashga loyiq eng og‘ir qamoqxona hisoblanishi sababli muhim rezolyutsiya edi. Sud tizimida ham islohotlar kuzatildi: 2017–2023 yillar oralig‘ida 4874 kishi akquitiin qilindi, shuningdek, amanat (pardon) amaliyoti joriy etilib, 2016 yildan boshlab qariyb 6500 mahkum afv etildi. 2021 yil “Rule of Law Index”da O‘zbekiston 139 mamlakat ichida 85-o‘rinni egalladi; 2020 yilda esa “Women, Business and Law” hisobotida 134-o‘rinni qo‘lga kiritdi . 2021 yilda Qo‘shma Shtatlar Davlat Departamenti O‘zbekistonni birinchi marta 2003 yildan buyon 2-TIER darajasiga (yo‘qchiliksiz mehnat va inson savdosiga qarshi choralar) ko‘tarilgan mamlakat sifatida e‘tirof etdi . 2020 yilda Prezident farmoni bilan yurtimiz uchun “Inson huquqlari milliy strategiyasi” va unga 78 bandli “Roadmap” qabul qilindi. 2022 yil boshiga kelib 51 band bajarildi, 27 band ustida ish olib borilmoqda; 20 yangi qonun, 4 o‘zgartirish, 9 qonun yangi tahrirda qabul qilindi. Milliy huquqiy baza kengaytirildi: yangi Konstitutsiyaviy sud, favqulodda holat bo‘yicha qonun, ta’lim, diniy erkinlik, nogironlar huquqlari, fuqarolik holati, kamsitmaslik qonunlari ishlab chiqildi va qabul qilindi. Qashshoq mehnatdan to‘liq voz kechilib, 2021-yilgi paxta yig‘imida 99% ishtirokchi ixtiyoriy mehnat qilgan deb baholandi. 2019 yilda FIDning Mehnat Vazirligi ostida “Inson savdosi va majburiy mehnat bo‘yicha Milliy komissiya” tuzildi; 2018 yilda esa majburiy mehnatga qarshi maxsus fond tashkil etildi. 2021 yilda Milliy markazga fuqarolardan jami 1 386 murojaat kelib tushgan; jumladan, 596 shaxsiy huquqlar, 561 ijtimoiy-iqtisodiy yo‘nalish, 85 siyosiy, 33 madaniy huquqlar bilan bog‘liq. Murojaatlar asosan Toshkent (319), Qashqadaryo (270), Toshkent viloyati (218), Samarqand (95) hududlaridan kelgan; 1 276 murojaat rasmiy tekshiruvga yuborilgan. Empirik ma’lumotlar O‘zbekistonda inson huquqlari sohasida sezilarli islohotlarning amalga oshirilayotganini ko‘rsatmoqda. Sud-huquq tizimida monitoring, akquitiyatsiya va afv qilish amaliyotlari yuritilmoqda. Milliy strategiya asosida qonunchilik bazasi yangilanmoqda, xalqaro indekslarda pozitsiyalar yaxshilanmoqda, va jinoyat tizimida qiynoqlarga qarshi choralar kuchaytirilmoqda. Biroq, monitoring ko‘lamini kengaytirish, ijtimoiy-ma’naviy savodxonlikni oshirish, sud mustaqilligi va fuqaro murojaatlari asosida tizimli nazoratni kuchaytirish orqali bu jarayonlarni yanada mustahkamlash muhim.

Xulosa

Inson huquqlari sohasidagi qonunchilikni takomillashtirish – bu har qanday demokratik jamiyatning huquqiy, siyosiy va ijtimoiy poydevorini mustahkamlovchi muhim omillardandir. Ushbu maqolada olib borilgan nazariy va emperik tahlillar shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston Respublikasi oxirgi yillarda inson huquqlarini ta’minlash yo‘lida tub

islohotlarni amalga oshirmoqda. Bu islohotlar zamirida xalqaro huquq standartlari bilan uyg'unlashuv, fuqarolik jamiyatining faollashuvi, sud-huquq tizimining mustaqilligi va davlat boshqaruvida ochiqlik kabi fundamental tamoyillar mujassamdir. Yuqoridagi empirik ma'lumotlarga asoslanib, quyidagi asosiy xulosalarni ajratib ko'rsatish mumkin. 1992 yildan buyon Konstitutsiyada inson huquqlari bo'yicha asosiy normalar belgilab qo'yilgan bo'lsa-da, 2017 yildan so'ng ularning amaldagi ta'siri sezilarli darajada oshdi. Jumladan, 2023 yildagi Konstitutsiyaviy islohotlar inson huquqlarining daxlsizligi, shaxsiy erkinliklar, so'z va vijdon erkinligi, gender tengligi va ijtimoiy himoya kabi qator yo'nalishlarda muhim kafolatlar joriy etdi. O'zbekiston 70 dan ortiq xalqaro huquqiy hujjatni ratifikatsiya qilgan, jumladan, 9 ta asosiy BMT konvensiyasi va ularning fakultativ protokollari. Qiynoqlarning oldini olish, bolalar mehnatiga barham berish, ayollar huquqlarini ta'minlash va majburiy mehnatga qarshi kurash borasida xalqaro reytinglardagi pozitsiyalar yaxshilanmoqda. 2017–2023 yillar oralig'ida qariyb 5000 dan ortiq fuqaro oqlov hukmi asosida ozodlikka chiqarildi. Bu O'zbekistonda sud hokimiyatining nisbiy mustaqillashuvi va sudlarning fuqarolarning huquqlarini real himoya qilishga o'tganining dalilidir. 2021 yilda Milliy preventiv mexanizm asosida 603 ta yopiq muassasa monitoringi o'tkazilgani, qiynoqlarga qarshi real nazorat mavjudligini ko'rsatmoqda. Shuningdek, fuqarolardan 1300 dan ortiq murojaat olingan va ularning asosiy qismi huquqiy himoya choralari ko'rilganidan dalolat beradi. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi qonun, gender tengligi, ayollar va bolalar huquqlarini ta'minlash, shuningdek, oiladagi zo'ravonlikka qarshi qonuniy mexanizmlar yaratildi. Ayniqsa, 2020 yilda qabul qilingan "Inson huquqlari bo'yicha milliy strategiya" muhim konseptual bosqich bo'ldi. So'nggi yillarda O'zbekiston "Freedom House", "World Justice Project", "US State Department TIP Report" kabi tashkilotlar reytinglarida o'z o'rnini yaxshilay boshladi. Bu holat davlatning xalqaro maydonda ochiqlik, islohotga tayyorlik va qonun ustuvorligiga intilayotganining belgisi sifatida baholanmoqda. Inson huquqlari sohasidagi qonunchilikni takomillashtirish O'zbekistonning huquqiy demokratik davlat sifatida shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynamoqda. Bu yo'nalishda erishilgan yutuqlar salmoqli bo'lsa-da, mavjud tizimni to'liq zamon talablari va xalqaro standartlarga moslashtirish uchun quyidagilar ustuvor bo'lib qolmoqda. Qonunlarni xalqaro standartlar bilan to'liq uyg'unlashtirish. Sud tizimining mustaqilligini kuchaytirish va korrupsiyaga qarshi samarali mexanizmlarni joriy etish. Ombudsman va fuqarolik jamiyatining nazorat funktsiyalarini kengaytirish. Aholi, ayniqsa yoshlar va ayollar huquqiy savodxonligini oshirish. Huquq buzilishiga javoban tezkor, ochiq va shaffof tizimni shakllantirish. Yuqoridagi yo'nalishlar asosida tizimli yondashuv,

barqaror siyosiy iroda va keng jamoatchilik ishtiroki orqali inson huquqlarini himoya qilishda yuksak natijalarga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (2023 yil 30 aprel tahriri). – Toshkent: Adolat, 2023.

2.O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi. "Inson huquqlari bo'yicha milliy strategiya (2020–2025)". – Toshkent: 2020.

3.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni PF–6012-son, 22.06.2020 y. "Inson huquqlari bo'yicha Milliy strategiyani tasdiqlash to'g'risida".

4.O'zbekiston Respublikasi Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) faoliyati haqida yillik hisobotlar, 2021–2023 yillar.

5.United Nations. Universal Declaration of Human Rights (1948). – <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

6.UN OHCHR. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), 1966.

7.UN OHCHR. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), 1966.

8.BMT Inson huquqlari bo'yicha Kengashi. O'zbekiston bo'yicha davriy sharh natijalari – UPR Report, 2021.

9.World Justice Project. Rule of Law Index 2021. – <https://worldjusticeproject.org>

10.U.S. Department of State. Trafficking in Persons Report: Uzbekistan, 2021–2023. – <https://www.state.gov/reports>